

Csallóközből a Viharsarokba – A csehszlovák-magyar lakosságcsere dél-alföldi vonatkozásainak vizsgálata az *oral history* módszerével

A 20. század folyamán felmerülő nemzetiségi kérdések tárgyalása kapcsán megkerülhetetlen a második világháború utáni rendezés során bekövetkező etnikai változások vizsgálata. A magyar történelem vonatkozásában ennek rendkívül meghatározó és szomorú aspektusát képezi a csehszlovák-magyar lakosságcsere. Jelen tanulmányomban ezt a történelmi eseményt vizsgálom. Mikrotörténeti kutatásom során az *oral history* (= elbeszélte történelem) módszerét választottam: olyan emberekkel készítettem interjút, akik személyesen éltek át a lakosságcserét, és találtak új otthonra a trianoni országhatárokon belül. Lakóhelyemből adódóan elsősorban a dél-békési régiót vizsgáltam, egyrészt a rendelkezésre álló szakirodalom alapján az etnikai, gazdasági és társadalomtörténeti változásokat próbáltam megvilágítani, majd az egyéni visszaemlékezések összehasonlító elemzése révén kerestem választ arra a kérdésre, hogy a lakosságcsere hogyan él tovább az egyéni és a kollektív emlékezetben több mint hatvan év eltelte után, kitérve arra a sarkalatos kérdésre is, hogy ezek a visszaemlékezések milyen kapcsolatban állnak a szakirodalom állásfoglalásával.

Az *oral history* módszere egyes értelmezések szerint ókori gyökerekre is visszavezethető: más forrás híján az antik auktorok is előszeretettel támaszkodtak szóbeli elbeszélésekre. A 19. századig az írott források mellett többé-kevésbé fennmaradt a szóbeli adatközlés is, azonban a felvilágosodás korának szkepticizmusa, racionalizmusa, valamint az újkor során egyre inkább megjelenő kritikai gondolkodás miatt a történettudományban az írott források váltak meghatározó tényezővé. A legújabb kor vizsgálata kapcsán rendkívüli forrásbőséggel találkozunk – nemcsak írott, hanem audio- és audiovizuális források is rendelkezésünkre állnak –, ugyanakkor még a legteljesebb forrásbázis sem helyettesítheti a személyes visszaemlékezéseket. A néprajztudomány indulásakor, a 19-20. század fordulóján még élesen szemben állt egymással a két tudományterület módszertana: az ekkor elsősorban írott forrásokra támaszkodó történettudomány, és a szóbeli forrásoknak prioritást adó folklorisztika. A két

terület együttműködése kölcsönösen gyümölcsözőnek bizonyult: míg a néprajz terén az írott források beemelése ment végbe, addig a történetírásban a legújabb kor vizsgálata során ismét jellemzővé vált az évtizedekig méltatlanul mellőzött szóbeli kútfők bevonása. A 20. század folyamán teret nyert a mikrotörténet: egyrészt az egyén szemszögéből láttatott, másrészt az apró részletekre koncentráló történelem. A jelenkortörténet vizsgálata során aligha tudnánk kiemelni olyan eseménysorozatot, amely során ne használhatnánk fel az *oral history* eszközeit. Miért van szükség tulajdonképpen erre a módszerre a rendelkezésre álló, szinte áttekinthetetlenül gazdag forrásbőség mellett? Az elbeszélte történelem révén számos olyan, az egyéni és a kollektív emlékezetben megőrződött részlet, pillanatnyi benyomás, emlékkép kerülhet felszínre, amelyről az egyéb források nem, vagy csak alig szólnak. Azáltal, hogy visszaemlékezések sorát rögzítjük, rekonstruálható a múlt egy adott pillanatában egy bizonyos társadalmi réteg életmódja, gondolkodása is. Konkrét példával élve: az általam vizsgált történelmi folyamaton túlmenően társadalmi, gazdaságtörténeti, esztétörténeti szegmenseket is megvilágítanak a visszaemlékező beszélgetések. Természetesen – mint minden módszernek – az elbeszélte történelemnek is megvannak a maga korlátai. Már Thuküdidész is megjegyezte, hogy „a szemtanúk még ugyanazokat az eseményeket sem egyforma, hanem vagy az egyik, vagy a másik félhez fűződő érzelmeik szerint adták elő, illetve úgy, ahogy emlékeztek rájuk”¹. Determináns tényező az események óta eltelt idő, az emlékek megkopása. Esetlegesen az eltelt idő (jelen esetben több mint hatvan év) során bekövetkezett politikai változások is befolyásolhatják az emlékeket, valamint a közlési szándék irányát. További nehézség, hogy a megkérdezett nem mindig ismeri az események tágabb összefüggéseit, a hiányos háttérismeretek miatt helytelen következtetéseket vonhat le – ezek vonatkozásában az interjúk feldolgozása során különös tekintettel kell eljárunk. A módszer alkalmazása során okvetlenül szembesülnünk kell ráadásul egyfajta önigazolási törekvással és szubjektív látásmóddal is, amely szintén befolyásolja az események bemutatását. Meghatározó továbbá a visszaemlékező társadalmi helyzete, iskolázottsága, valamint életkora – mind az események történésekor, mind a visszaemlékezések rögzítése során. Mindezeket figyelembe véve rendkívül fontos a forráskritikai apparátus felsorakoztatása egy-egy ilyen interjú során.²

¹ Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. Budapest 1999. 32.

² Vértési L.: Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. Aetas 19 (2004) 158–172.

Az interjúk összehasonlító elemzését megelőzően szeretnék rátérni a történelmi háttér ismertetésére, kiemelve a téma dél-békési vonatkozásait. Először is egy terminológiai kérdéskört szeretnék körüljárni: a kassai kormányprogram, a Beneš-dekrétumok és a csehszlovák-magyar lakosságcsere terminusokat szeretném elhelyezni ebben a kérdésben. A kassai kormányprogram nem más, mint az 1945. ápr. 5-én kiadott, a csehszlovák államiságot megalapozó kormányprogram, amelynek megvalósítása a Beneš-dekrétumok révén történt meg. Beneš-dekrétumok elnevezés alatt az Eduard Beneš által kiadott 143 elnöki rendeletet értjük, azonban a köznyelv gyakran – leszűkített értelemben – csak arra a tizenhárom cikkelyre vonatkoztatja ezt a kifejezést, amely a magyarok és németek kollektív bűnösségét fogalmazza meg. A kollektív bűnösség azt jelentette, hogy a német és a magyar nemzet minden tagját egyaránt felelőssé tették a második világháború során elkövetett bűnökért. A kitelepítésekre – vagy ahogyan hivatalosan nevezték: lakosságcsere – vonatkozóan a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény az irányadó.³

Az okok vizsgálata kapcsán megállapíthatjuk, hogy Csehszlovákia részéről a motiváció egyértelműen a homogén nemzetállam megteremtésének terve, a dél-felvidéki magyarok etnikai tömbök megbontása volt. Ennek két módja kínálkozott: az egyik a reszlovakizálás, vagyis visszaszlovákosítás – hovatovább, paradox módon olyan magyar embereket akartak „visszaolvasztani” a szlovákságba, akiknek az ősei sohasem voltak szlovákok. Természetesen a terminusok használatával is saját politikai céljaik erkölcsi megalapozottságát igyekeztek alátámasztani. A másik kínáló mód a deportálás volt, erre azonban az 1945. nyári potsdami konferencia csak a németek vonatkozásában adott engedélyt. Bár az 1938-as bécsi döntést a döntéshozatal idején – etnikai megalapozottságát figyelembe véve – a nagyhatalmak is elfogadták, azonban a második világháborúból vesztesként kikerült (sőt, kollaboránsnak tekintett) Magyarországnak nem volt tárgyalási alapja a hitleri agresszió áldozatául esett Csehszlovákiával szemben. A Beneš-dekrétumok jogfosztása révén ellehetetlenült a magyar lakosság: állampolgárságukat és jogaikat elvesztették, a köznyelvben csak „fehér levélként” vagy „hetes lapként” aposztrofált dokumentum deklaráta, hogy megszűntek magyar állampolgárnak lenni, nem kötelesek adót fizetni, iskolába sem járhattak – mintegy a társadalom számkivetettjeivé váltak. A jogfosztás és kitelepítés kálváriája Fábry Zoltán felvidéki magyar író *A vádlott megszólal* c. művének soraival foglalható össze leginkább:

³ *Múlt-kor*: Lakosságcsérével oldotta meg Csehszlovákia a magyar-problémát. 2007. [http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=17166 –2013. máj. 29.]

Csallóközből a Viharsarokba – A csehszlovák-magyar lakosságcsere dél-alföldi vonatkozásainak vizsgálata az *oral history* módszerével.

Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodálatosabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelvén nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatnom. Lekonyult fejfel járok, és némán, és ha lehet, ki sem mozdulok emberek közé. Vak, süket és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szegény- és félelemterhes élete. És az ok? Egyetlenegy tény, a vádak vádja: magyarságom. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok...⁴

A felvidéki magyarság helyzetének rendezése a lakosságcsere-egyezmény megkötésének formájában valósult meg: 1946. febr. 27-én mindkét ország képviselői aláírták a megállapodást. A lakosságcsere-egyezmény értelmében mindkét országból azonos számú lakos települt volna át, azonban ez a későbbiekben nem így történt. Az, hogy mennyiben tekinthető megoldásnak ez a minden erkölcsi alapot nélkülöző intézkedés, vitatható. Habsburg Albert a következőképpen fogalmaz: „Nem kell mást tenni, mint együtt olvasni a benes-i dekrétumokat az emberi jogokkal, s nyomban nyilvánvalóvá válik: e két dokumentum összeegyeztethetetlen egymással.”⁵ Az áttelepítés két hullámban zajlott le, 1947. áprilistól az év végéig, valamint 1948 tavaszától megszakításokkal 1949 nyaráig. Az eredeti kezdő dátum 1946 ősze lett volna, azonban miután a csehszlovák kormány nem engedélyezte az ingóságok áthozatalát, a magyar fél részéről lelassult a folyamat. Csehszlovák részről a válasz több ezer magyar család Szudéta-vidékre történő deportálása volt – az interjúk során ilyenre is találtam példát. Amikor a csehszlovák kormány mégis engedélyezte az ingóságok áthozatalát, minden akadály elhárult a felek részéről a lakosságcsere lebonyolítását illetően. Ha figyelembe vesszük a két fél lehetőségeit, megállapíthatjuk, hogy a szlovákok távozása önkéntességen alapult, körükben szabályos propaganda-hadjáratot végeztek – leggyakoribb érvek között szerepelt az egységes nemzetállam eszméje és a háború utáni újrakezdés kedvezőbb lehetősége a győztesnek tekintett Csehszlovákiában. Ezzel szemben a Beneš-dekrétumok révén ellehetetlenített szlovákiai magyarság számára ez volt az egyetlen rendelkezésre álló alternatíva a reszlovakizálással szemben. (A betegek és idősek kivételt képeztek, őket nem kényszerítették áttelepülésre vagy reszlovakizálásra, valamint a Beneš halála után lezáruló lakosságcsere után is szép számmal maradtak a

⁴ Fábry Z.: A vádlott megszólal. Pozsony 1992.

⁵ Balassa Z.: Csehszlovákia, a törvénytelen ország.

[http://69.10.43.77/VM/benes/benes_tegnap_ma/balassazoltan.html – 2013. máj. 29.]

Felvidéken magyar lakosok.) A szlovákság önkéntes vállalását az elkészült interjúk is megerősítik.⁶

A Dél-Dunántúl mellett a Dél-Alföld volt a legnagyobb gócpontja az ideérkezőknek, Békés megyébe körülbelül 20 százalékuk érkezett. Szervezési problémát jelentett, hogy egy településről gyakran több hullámban indították újtukra a vagonokat Magyarország felé, és ezeket a szerelvényeket más és más településre irányították. Ez gyakran eredményezte a családok szétszakítását, sokan számoltak be arról, hogy rokonaik, barátaik, szomszédaik a Dunántúlra kerültek. Szerencsés kivételt képeztek a gútaiak, akik mindannyian Békés és Csanád megyében találtak új otthonra, nagyjából 10-70 kilométeres távolságokra egymástól. A vallási szempontok figyelembe nem vétele szintén számos problémát szült: a Dél-Alföldön jelentősen megnehezítette a beilleszkedést a többségében katolikus vallásúak számára az, hogy zömmel evangélikus, szlovák falvakba kerültek. A lakosságcserét nehezítette, sőt sokszor meg is akasztotta, hogy szlovákok áttelepülése nem haladt a várt ütemben. A magyarországi szlovákság koránt sem mutatott olyan lelkesedést az áttelepülést illetően, mint azt korábban a szlovák hatóságok remélték. Gyakran a rendelkezésre álló üres ingatlanok hiánya miatt szünetelt az áttelepítés, bár az ingatlanproblémát gyakran orvosolták kitelepített svábok házainak lefoglalásával. A csehszlovák kormány érthető okokból elsősorban a módosabb magyar családok kitelepítését szorgalmazta, annak érdekében, hogy megfelelő körülményeket tudjanak biztosítani a szlovákok számára. A magyar családoknak ezzel szemben nemcsak a rendelkezésre álló házak számának, de a legtöbb esetben ezek állapotának és nagyságának is elégtelen voltát kellett tapasztalniuk.⁷

Az áttelepítés gazdaság- és társadalomföldrajzi vonatkozásai kapcsán szeretnék szólni róla, hogy a földreform során tizenöt katasztrális holdban maximálták a betelepült családok által megkapható földterületet (függetlenül attól, hogy sokan a Felvidéken ennél jóval nagyobb földdel rendelkeztek), így ők az 5-10, és a 10-15 kh birtokkal rendelkezők számát gyarapították. A lakosság egy részének kicserélődése megváltoztatta a szlovákok lakta települések vallási összetételét is: megfigyelhető, hogy a római katolikusok és a reformátusok száma növekedett, az evangélikusoké pedig csökkent. Békéscsabára nemcsak Szlovákiából, hanem

⁶ Tarján M. T.: A csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény aláírása. [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1946_februar_27_a_csehszlovak_magyar_lakossagcsere_egyezmény_alairasa – 2013. máj. 29.]

⁷ Kugler J.: A csehszlovák-magyar lakosságcsere lebonyolítása Békés és Csanád megyében. *Regio* 7 (1996) 47–73.

Csallóközből a Viharsarokba – A csehszlovák-magyar lakosságcsere dél-alföldi vonatkozásainak vizsgálata az *oral history* módszerével.

Erdélyből is érkeztek betelepülők, és ezáltal a református és evangélikus egyházak híveinek gyarapodásához mindkét hullám hozzájárult.⁸

A továbbiakban szeretnék rátérni a visszaemlékezések elemző bemutatására. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a mikro-szintű kutatás még kezdeti stádiumában van, ezért eddig csak hat interjú készült el, de tervezem a folytatást annak érdekében, hogy minél pontosabb képet tudjak alkotni az események mikrotörténeti vonatkozásában. Az interjúkészítés célja – ahogyan azt már említettem – az ismert tények alátámasztása vagy cáfolata, valamint annak vizsgálata, hogy az egyén hogyan élte meg az áttelepítés nehézségeit. Az interjúk során igyekeztem segítő kérdésekkel irányítani a beszélgetést, annak érdekében, hogy az azonos kérdésekre adott válaszok összevethetőek legyenek egymással. Az *oral history* kapcsán azzal is számolni kell, hogy nem mindenki vállalja az interjúadást. Egyik felkért interjúalanyom – aki pozsonyvezekényi születésű – nem kívánt nyilatkozni. Magában őrzi az emlékeket, sőt a kitelepítettek részére rendezett hatvan éves évfordulóra ő maga faragta az esemény emlékére állított kopjafát, azonban fájdalmas emlékeinek felidézése felzaklatta volna. A hat kiválasztott interjúalany mindegyike a Csallóközből érkezett: egyikük gútai, ketten vágfarkasdiak, hárman pedig pozsonyvezekényi születésűek. Az elkészült interjúk további közös vonása, hogy mindegyikük tősgyökeres földműves családból származik, vallásukat tekintve egyikük református, a többiek katolikus vallást gyakoroltak és gyakorolnak a mai napig. Nem véletlen, hogy kivétel nélkül máig ennyire mélyen ápolják a vallást: mindannyian kiemelték, hogy az áttelepítés után a (sokszor szétszakadó) családi kötelékek mellett a vallás volt az egyetlen összekötő kapocs, amely segítette őket az újrakezdésben. Ugyanakkor mindegyikük megjegyzi, hogy a többségében evangélikus szlovákok lakta területre nehéz volt a beilleszkedés. Ezek a vallási viszonyok egy az egyben megfelelnek a szakirodalom állásfoglalásának. Életkorukat tekintve már vegyesebb a kép: az áttelepítést a többségük kamaszként élte meg, egyikőjük még gyermek volt, de olyan áttelepülttel is volt alkalmam beszélni, aki már felnőtt fejjel élte át az eseményeket. Az eltérő életkoruk ellenére mindannyian hasznos adalékokkal tudtak hozzájárulni a lakosságcseréről kialakítandó képhez, hiszen azok is, akik gyermekként éltek meg az eseményeket, szüleik elmesélése nyomán közvetett emlékekkel rendelkeznek a történetekről. Sokan szolgáltak fényképekkel,

⁸ Kugler J.: A csehszlovák-magyar lakosságcsere népességföldrajzi vonatkozásai a délalföldi régióban. Pro Minoritate 6 (1997) 25–32. Elérhető:

[<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/1997/ProMino97-1-05-Kugler.pdf> – 2013. máj. 29.]

dokumentumokkal is, amelyek még közelebb hozzák a történelmi múltat a jelen embere számára.

A reszlovakizálás kérdését illetően minden család határozott elutasító választ adott, elmondásuk alapján fel sem merült annak a lehetősége, hogy szlováknak vallják magukat. Tokovics Károly így nyilatkozik: „Nem olyan a magyar ember, legalábbis azon a vidéken. A szüleim sem voltunk megalkuvók, igazán magyaroknak vallották magukat.”⁹ A reszlovakizálást a csehszlovák kormány igyekezett minden eszközzel szorgalmazni. Ennek folyamatáról, menetéről legrészletesebben Fésű Józsefné visszaemlékezése alapján értesülhetünk:

Semmilyen feltétele nem volt, vagyonhoz sem kötötték. Örültek minden szlovákká váló embernek. Azt nem tudom, mi történt az ottmaradókkal, mert ezután megszakadt a kapcsolat. Mindenesetre a nagy többség ezeket kivetette magából, amiért megtagadták magyarságukat. A reszlovakizálás keretén belül tervszerűen házról házra jártak, és azt kérték, hogy aki nem akar áttelepülni, az vallja magát szlováknak. A legtöbben ezt nem fogadták el, mert annyira nyakas magyarok voltak, hogy mindenáron magyarok akartak maradni – még az áttelepítés árán is. Nem beszélve arról, hogy annak ellenére, hogy az áttelepítési listáról kihúzták azokat, akik szlovák állampolgárrá kívántak válni, az is előfordult, hogy az illetőt később mégis elvitték. A mi családukban gondolatban sem fordult meg a reszlovakizálás, mi mindvégig magyaroknak vallottuk magunkat.¹⁰

Arról már megoszlanak a vélemények, hogy mi alapján dönthetett a csehszlovák kormány a Magyarországra telepítés, vagy a Szudétákhoz deportálás kérdésében. A szakirodalom alapján tudjuk, hogy a csehszlovákok részéről egyfajta megfélemlítés és nyomásgyakorlás volt az az akció, amikor magyarok ezreit hurcolták a Szudétákhoz, többségüket kényszermunkára, azonban a tágabb összefüggéseket át nem látó visszaemlékezők ezt a családok vagyoni helyzetével próbálták indokolni. Olyan esetről is beszámoltak, amikor a Szudétákhoz történő deportálás után kapták meg az áttelepülést biztosító ún. „fehérlevelet” vagy „hetes lapot” így ők Magyarországra is csak azt a 20-30 kg-os csomagot hozhatták magukkal, amit a kényszermunkára deportáltaknak is engedélyeztek. Érdekes megvizsgálni azt a kérdést is, hogy a Csallóköz egymástól nem messze eső területein is különböző terminussal illették az áttelepítést biztosító okmányt. Az áttelepítést már felnőtt fejjel megélő adatközlő kalandos útról számol be: a Szudétákhoz induló vonatról csodával határos módon sikerült megszöknie, majd átjutni a magyar határon, váci rokonok segítségével. Más családtagok révén

⁹ Tokovics Károly közlése nyomán.

¹⁰ Fésű Józsefné közlése nyomán.

Csallóközből a Viharsarokba – A csehszlovák-magyar lakosságcsere dél-alföldi vonatkozásainak vizsgálata az *oral history* módszerével.

másodkézből a csehországi munkáról is tudott adatokkal szolgálni. Egy másik megkérdezett személyesen is átélte a Csehországba való deportálást. Érdekességgéppen kiemelendő, hogy az, aki személyesen átélte a deportálást, kevésbé az embertelen körülményeket, mint az őket fogadó cseh gazda pozitív emberi vonásait emeli ki – ezzel szemben, akinek családtagjait érintette a deportálás, a családi elbeszélések alapján valóságos csehországi „embervásárról” emlékezik meg. Az objektivitás érdekében a kérdés kapcsán további visszaemlékezések rögzítésére van szükség.

A többieknek vagyontól függően több vasúti kocsis rendelkezésére állt: mezőgazdasági eszközök, tűzifa, állatok, bútorok, és a mindennapi megélhetés szükségletei kerültek a vagonokba. Szinte kivétel nélkül arról számolnak be, hogy nappal egy külső vágányon vesztegelt a vonat, csak éjszaka utaztak, annak érdekében, hogy ne akadályozzák napközben a menetrend szerinti vasúti forgalmat. Az áttelepítés szervezetlenségét az is jól mutatja, hogy mindenről maguknak kellett gondoskodniuk az utazás során, sem az idősekkel, sem a betegekkel nem törődött senki. Egyetlen gútai visszaemlékezőm rendkívüli embertelenségről számolt be: az indulás előtti napon, éjszaka tudták meg, hogy a mezőgazdasági gépeket szét kell szerelniük, mert mégsem kapnak elég vagon. A következőképpen emlékezett vissza az eseményekre:

Az indulásunk szörnyű, elmondhatatlan, embertelen volt, a teherautóról mindenünket ledobáltak. Azt mondták, a gazdasági eszközöket nem kell szétszedni, mert van elég vagon. Sötétedéskor derült ki, hogy még sincs, ezért szét kellett szedni őket. Képzeli el, mit jelentett az ekét, boronát, vetőgépet szétszedni éjszaka, szakadó esőben az állomáson.¹¹

Mivel az indulás pontos időpontját nem ismerték, a vonat akkor indult el, amikor a visszaemlékező édesapja a vasúti kocsis ütközőin állt, és így kellett megtennie az utat a csehszlovák-magyar határig.

Az áttelepítéssel kapcsolatos értesítés, a fehérlevél kézhezvételének időpontját egy kivétellel mindenki 1946-ra datálja – az egy 1947-es dátumot említő visszaemlékező vagy rosszul emlékezett, vagy a kései értesítés egyedi, elszigetelt eset lehet. Beszámoltak arról is, hogy előzetesen nem tudták, hová kerülnek. Voltak, akik a vasúti kocsik iránytáblája alapján szereztek információt, mások csak a megérkezéskor szembesültek a célállomással. A célállomás a megkérdezettek esetében Mezőberény, Tótkomlós, Nagybánhegyes és Pitvaros volt. Kivétel nélkül mindenki arról számolt be, hogy a szlovákok jóval szegényebbek voltak, mint ők:

¹¹ Fésű Józsefné közlése nyomán.

az ellenirányban közlekedő vasúti kocsik számából és az itt hagyott házakból is erre következtettek. Ismét Fésű Józsefné visszaemlékezéséből idézek:

A magyarok közül Gútáról 10-15 család jött kb. 80-90 vagonnal, a szlovákok részéről 30-40 család jött ugyanennyi vagonnal, tehát nekik nemigen volt vagyonuk. Talán azt várták, hogy majd a sült galamb a szájukba repül. A csehszlovák államtól mindent megkaptak a szlovák áttelepülők: a házainkat, a földet, kocsit és lovat.¹²

A Magyarországon kapott ingatlanok állapotát jól mutatja, hogy kivétel nélkül minden megkérdezett interjúalany családja kérelmezte az ingatlancserét, voltak, akik többször, akár háromszor is költöztek, mire olyan házat kaphattak, amely nem ázott be, és amelyben ha szűkösen is, de elfértek. A földkérdés is komoly problémát jelentett: sok házhoz nem is tartozott földterület, ők az Állami Gazdaságtól kaptak kárpótlást a Felvidéken hagyott földek után. Ennek nagysága viszont a már említett földtörvény értelmében korlátozott volt: volt olyan család, aki 50 hold földet hagyott a Felvidéken, de a földtörvény értelmében ők is legfeljebb 15 holdat kaphattak vissza Magyarországon. Olyan is megtörtént, hogy a nagyszülők külön földterületet kaptak, így összesen 30 hold földön gazdálkodhatott a család, ők viszont néhány évvel később épp a földterület nagysága miatt kerültek kuláklistára a Rákosi-rendszerben. A megkérdezettek közül az egyik visszaemlékező arról is beszámol, hogy egy ideig az áttelepítési hivatalnál segédkezett Békéscsabán, annak érdekében, hogy a később érkezőknek jobb körülményeket próbáljanak teremteni, mint ami őket fogadta a megérkezésükkor.

Dél-békési fogadtatásukról eltérően számolnak be. Fésű Józsefné a mezőberényi állomáson őket váró „nemzetgyesítést ünneplő” díszes parádét emelte ki, amely számukra a sok megpróbáltatás után érthetetlen volt. Ismét őt idézem:

A végállomás Mezőberény volt, vasárnap reggel érkeztünk. Megérkezésünk után jött egy tisztviselő, és felírta minden vagon oldalára, hogy mi melyik családhoz tartozik, és a kocsi tartalmát melyik utcába kell szállítaniuk. Minket a Madarász u. 52. szám alá költöztettek. A vagonokból teherautókkal vitték a csomagokat a megadott címre, de azzal nem foglalkoztak, hogy minden a megfelelő helyre kerül-e. Az érkezésünkkor egy rezesbanda nagy csinnadrattával fogadott minket. Számunkra érthetetlen volt mindez, hiszen péntektől vasárnapig utaztunk, összetörten, fájdalommal telve szálltunk le a vagonokból.¹³

¹² Fésű Józsefné közlése nyomán.

¹³ Fésű Józsefné közlése nyomán.

Mások a tőlük kezdetben elforduló tótkomlói szlovákság képét őrzik emlékeikben, de egy közös: a vallás mint összetartó kapocs nagyon fontos szerepet játszott. Az egyik visszaemlékező családja a pitvarosi templom alapkövének letételekor is aktívan közreműködött. A beilleszkedést mindenki máshogy élte meg: voltak, akik még évekig a visszatérésben reménykedtek, és csak a legszükségesebb dolgait csomagolták ki, mások inkább beletörődtek a sorsukba. A családok eltérő módon dolgozták fel a történeteket: sokan mindvégig emlékeikben őrizték az eseményeket, mások nem is beszéltek róla, igyekeztek maguk mögött hagyni a múltat. A korabeli dél-békési állapotokat jól mutatja, hogy a megkérdezettek közül senki sem hallott az áttelepültek hivatalos lapjáról, az Új Otthonról – mindannyian valószínűsítik, hogy ezekbe a kis falvakba el sem jutott ez az újság. A beszélgetés végén egy elméleti kérdést tettem fel interjúalanyaimnak: igényt tartanának-e bármilyen kárpótlásra? Egy kivétellel senki sem kérne sem földet, sem anyagi kárpótlást – az egy kivételt magyarázza, hogy az ő családjuk a többiekkel ellentétben 20-30 kg-os csomagokkal volt kénytelen átköltözni, és az egész életüket újra kellett kezdeniük. Erkölcsei kárpótlásra azonban mindenki igényt tartana – a beszélgetések során mindenkiben megfogalmazódott az a jogos igény, hogy az őket ért sérelmekért a Benedekrétumok eltörlése, és mindkét állam részéről a bocsánatkérés lenne a legkevesebb, amit elvárnának.

A fájó nosztalgiával fűszerezett beletörődést Kis Pálné Mile Edit fogalmazza meg visszaemlékezésében:

Bár akkor fájdalmas volt átjönnünk, de túl minden szenvedésen és megaláztatáson, azt mondom, hogy itt mégis jobb sorsot kaptunk, mert megmaradhattunk magyarnak: magyarságunk és hitünk miatt bánás nem ér bennünket. Barátaink, gyermekeink, és otthonunk is itt van. Gyűlölet vagy harag már egyáltalán nincs bennünk. Megbékéltünk mindennel és mindenkivel, csak a honvágyunk maradt meg, mert haza mindig Vágfarkasdra megyünk.¹⁴

Összefoglalva gondolataimat, az interjúk során szerzett adatok szinte teljes mértékben megfelelnek a szakirodalom állításainak, a visszaemlékezések hitelesnek tekinthetők, ezáltal alkalmasak arra, hogy a belőlük kinyerhető mikrotörténeti információkat felhasználhassuk. Véleményem szerint minden beszélgetés rendkívül érdekes egyéni sorsokról (sőt, gyakran egész családi sorsokról) tanúskodik. Amellett, hogy az interjúk mikrotörténeti szempontból fontos adatokat tesznek hozzá a könyvek soraihoz, olyan egyéb aspektusok (gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozások) is megjelennek bennük, amelyek

¹⁴ Kis Pálné Mile Edit közlése nyomán.

szintén arra ösztönöznek, hogy ezt a kutatómunkát továbbvigyem. Szeretnék további, teljesebb körű kutatást folytatni a dél-alföldi régióban, mind az *oral history* vonatkozásában, mind levéltári iratok nyomán, továbbá a tervek között szerepel a kutatómunka kiterjesztése más, az áttelepítés kapcsán különösen érintett régiókra, így a Dél-Dunántúlra is. Az *oral history* módszerének sajátossága is a folytatásra sarkall: a kutatás csak addig folytatható, amíg találok olyan interjúalanyokat, akik visszaemlékezéseik révén új mikrotörténeti információkkal, esetlegesen képekkel, dokumentumokkal szolgálhatnak.

IRODALOMJEGYZÉK

Balassa Z.: Csehszlovákia, a törvénytelenység országa. [http://69.10.43.77/VM/benes/benes_tegnap_ma/balassazoltan.html – 2013. máj. 29.]

Fábry Z.: A vádlott megszólal. Pozsony 1992.

Kugler J.: A csehszlovák-magyar lakosságcsere lebonyolítása Békés és Csanád megyében. Regio 7 (1996) 47–73.

Kugler J.: A csehszlovák-magyar lakosságcsere népességföldrajzi vonatkozásai a délföldi régióban. Pro Minoritate 6 (1997) 25–32. [<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/1997/ProMino97-1-05-Kugler.pdf> – 2013. máj. 29.]

Múlt-kor: Lakosságcserevel oldotta meg Csehszlovákia a magyar-problémát. 2007. [<http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=17166> – 2013. máj. 29.]

Tarján M. T.: A csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény aláírása. [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1946_februar_27_a_csehszlovak_magyar_lakossagcsere_egyezmeny_alairasa – 2013. máj. 29.]

Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. Budapest 1999. 32.

Vértesi L.: Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. Aetas 19 (2004) 158–172.

SZÓBELI ADATKÖZLŐK

Fésű Józsefné

Kis Pálné Mile Edit

Motyovszkiné Udvaros Ida

Szabó Istvánné

Csallóközből a Viharsarokba – A csehszlovák-magyar lakosságcsere dél-alföldi vonatkozásainak vizsgálata az *oral history* módszerével.

Tokovics József

Tokovics Károly

ABSTRACT

If we want to discuss the problems of nationality and identity after World War II, we have to mention the Czechoslovak-Hungarian population exchange. During this exchange, the Czechoslovak government wanted to completely exchange the Hungarian population of the Felvidék (Upper Hungary) for Slovak people. The reason was the principle of collective sinfulness (in regard to Hungarian and German people), and the clear aim: to create a homogeneous Czechoslovak nation-state. To carry this out, they had two ways: deportation (but this opportunity was successful only in regard to the German because of the Western Powers) and population exchange. The alternative of population exchange was "reslovakisation", which means if Hungarian people declared that they were Slovak, they could remain in their homes. Most people didn't want to do it, so they had to take part in the exchange. The agreement was signed by the two countries on 27th February 1947, and it has relations to the Beneš-decrees which ordered the deprivation of rights for Hungarian people living in Czechslovakia. To analyse this topic, I had chosen the method of "oral history", so I interviewed six people (living in Békés county, Southeastern part of Hungary) who survived this population exchange. These interviews tell us how they have survived this event, what they were able to bring with them, and how they started new life. I have made six interviews, because this research is in just in an initial stage, but I definitely want to continue: not only in this region, but also in Transdanubian areas, which were also affected by the population exchange.